

Marc Richir, 'Le Rien Enroulé – Esquisse d'une pensée de la phénoménalisation'.

Textures 70/7.8 : Distorsions – Bruxelles – 1970 pp. 3-24

Noot van de vertaler

Op internet gezet op de pagina:
www.laphenomenologierichirienne.org

Pagina gewijd aan het denken van Marc Richir
Marc Richir (1943-) is een van de belangrijkste hedendaagse vertegenwoordigers van de fenomenologie. Zijn werk, zowel monumentaal als complex, is lange tijd onopgemerkt gebleven. Tegenwoordig wordt het echter steeds meer bestudeerd en becommentarieerd, onder andere in Frankrijk, België, Spanje, Duitsland en ook in Roemenië.

We zijn van onze kant zijn overtuigd van het belang om het denken van Marc Richir te bestuderen. Het doel van deze internetpagina is tweeledig: aan de ene kant het steeds meer beschikbaar maken voor het publiek van teksten van en over Marc Richir (in het bijzonder die welke vandaag de dag moeilijk te vinden zijn). Aan de andere kant het verzamelen en verspreiden van alle informatie die betrekking heeft op de fenomenologie van Marc Richir, of het nu gaat om publiek optreden van Marc Richir, om nieuwe publicaties, of om cursussen, colleges, enzovoort.

Bij het uitvoeren van dit project is zeker elke hulp welkom! Als u informatie heeft die de lezers van Richir zouden kunnen interesseren, of als u over een belangwekkende versie (een document of een scan) beschikt van een tekst van Richir, aarzelt u niet om ons dit te laten weten (wij zorgen voor een verzoek om toestemming tot publicatie).

U kunt ons vinden op :
postmaster@laphenomenologierichirienne.org

Veel leesplezier!

Na een eerste lezing van dit artikel van Marc Richir was mijn belangstelling gewekt en het viel me in dat een gedetailleerde lezing net zo goed met een vertaling gepaard zou kunnen gaan. Ik hoop dat deze Nederlandse vertaling velen zal dienen tot inspiratie en zal aanmoedigen het werk van Marc Richir nader te bestuderen. Mijn verontschuldiging voor eventuele fouten.

Erik Hoogcarspel, Rotterdam – augustus 2012

Het opgerolde niets

Gedachtenschets over fenomenalisering¹

(inleidende notitie)

voor Max Loreau

'Schrijven: een cirkel trekken waarbinnen zich het uitwendige van de gehele cirkel zou inschrijven.' (Maurice Blanchot, *L'entretien infini*², blz. 112)

Wij presenteren hier een *theorie*. Als zodanig is ons voorstel in wezen *metafysisch*. De taal van de theorie is immers een taal die spreekt *over*, die zich laat losmaken van zijn betekenis.

In welke mate de theorie die wij zullen presenteren de hoogste uitdrukking is van de metafysica – hoe zij de metafysica is die zich in zichzelf oprolt om vervolgens te verdwijnen – kan alleen terloops duidelijk worden en alleen *onopzettelijk*. Na deze *laatste* stap van de metafysica moet de *eerste* stap buiten de metafysica duidelijk worden. Misschien kunnen we dit beluisteren als we volhouden dit te denken en het in dichterlijke woorden opschrijven.

Als uitgangspunt nemen we de epistemologische overweging van Husserl die zijn gehele denkweg bestrijkt, van de *Logische Untersuchungen* tot aan de *Krisis* via de *Formele en transcendente logica*. Het gaat er hier niet om Husserl's kenleer te bekritisieren, maar om de noodzakelijke implicaties van zijn redenering te begrijpen.

Zoals bekend is de fenomenologie begonnen met een poging om de logica te funderen, vanwege wat Husserl uiteindelijk noemde de staat van *crisis* van de logica en de wetenschappen. Volgens de grondlegger van de fenomenologie is de oorzaak van deze crisis dat logische objecten in tekens veranderen, waardoor een zeker *verlies van betekenis* ontstaat. Het wetenschappelijk denken verkeert in een crisis omdat ze steeds meer in een soort (automatische) 'machine' verandert, die werkt met tekens die slechts door operationele (technische) regels zijn gedefinieerd.

Wat Husserl verontrustte was dat er vandaag de dag een bepaalde 'epistemologie' *geldt*: *het technische denken*. Om het probleem waarmee Husserl werd geconfronteerd te verhelderen, gaan we uit van de volgende, door Wittgenstein³ geïnspireerde (extreme) *werkhypothese*: het 'object' van de logica is als een schaakstuk: het is wat het is door zijn relaties met de andere objecten van het systeem. Het logische object heeft met andere woorden

geen inwendige, zijn 'consistentie' is volledig relationeel (zoals een schaakstuk *op zich* niets is. Het is een ding *gelijk* aan alle andere *zonder* eigen waarde. Het wordt pas wat het is door de mogelijke relaties met de andere stukken).

Het uitgangspunt van Husserl – dat we niet kentheoretisch hoeven te onderzoeken – is het volgende: de wiskundige (de wetenschapper) kan het veld van betrekkingen 'die deel uitmaken van' een theorie wel 'onderzoeken', de betrekkingen vaststellen of ontcrachten – met het risico zouden we willen zeggen het veld door 'hervormingen' te buiten te gaan (F. Regnault) – hij zal nooit iets merken van de omgrenzing die het systeem van *binnenuit* in zijn *wezen* beïnvloedt (dit is de kentheoretische veronderstelling van Husserl). Anders gezegd: alleen een filosoof kan het veld van mogelijkheden *afgrenzen* dat de theorie van de logica altijd al *in zich draagt*. De taak van het funderen van de logica verschilt dus niet van de taak van het *afbakenen* van de theorie van de logica. Dit wil per slot van rekening zeggen dat de omgrenzingen van logische begrippen *in* deze begrippen zelf moeten worden gevonden. Het uitgangspunt van Husserl bestaat er dus uit te stellen dat logische objecten een inwendige hebben, wat wij een *op-zich* (*en-soi*) noemen, en het *andere* is daardoor onbepaald. Wat voor Husserl dus de onhelderheid (het niet tegenwoordige) van het logisch object uitmaakt, is het feit dat het zijn inwendige *mist*, dat zijn betekenis is overgegaan naar zijn uitwendigheid, naar zijn relaties en dit geldt ook voor het denken. Het denken dat te werk gaat met lege tekens, wordt van zichzelf beroofd: zij heeft zich buiten zichzelf geplaatst, 'vervreemd' door de wetenschappelijke techniek – en functioneert automatisch, als een machine.

Husserl's probleem is het volgende – wij noemen het het *fenomenologisch probleem*: het logisch object verhelderen (het tegenwoordig maken) betekent het andere, dat is overgegaan naar de uitwendigheid, laten terugkeren naar zijn oorspronkelijke plaats: het inwendige. De beweging van de verheldering is de omgekeerde beweging van die van de vervreemding. Dit levert een merkwaardige topologie op: het uitwendige is slechts het *vergeten* inwendige. Daarin wortelt de laatste stap van de metafysica. Voordat we zover zijn, hebben we echter nog een zekere weg af te leggen.

We moeten daadwerkelijk onderzoeken hoe Husserl met zijn verheldering te werk gaat. Hiertoe vertalen we in zijn woorden wat we zojuist hebben beweerd: het *andere* (van het object) ligt verborgen in de diepten van het transcendentale bewustzijn, verstopt in het leven van het constituerende bewustzijn. Hieruit vloeit het dubbele karakter voort en de meerduidigheid van de fenomenologische reductie waarmee het proces van verheldering begint. Aan de ene kant (voor een oppervlakkig lezer maar ook *soms* voor Husserl zelf, moeten we zeggen) verschijnt de reductie als een terugkeer (introspectief) naar het zuivere bewustzijnsleven en aan de andere kant is zij de opening naar het veld van het *andere* (van het object). *Omdat* echter *het andere* het andere van het zelf is (het onopgehelderde object), is de reductie van het (onopgehelderde) object een tussen haakjes zetten, dus geen onderdrukking maar een opschorting. Met andere

1 Hieronder verstaan wij de bewegingen waardoor 'iets' zich tot fenomeen maakt, dat wil zeggen zich toont, tegenwoordig wordt.

2 Het oneindig onderhoud (*vert*)

3 Zie J. Bouveresse, Philosophie des mathématiques, in Cahiers pour l'analyse n. 10 (winter 1969), blz. 183: 'Voor Wittgenstein ging het in de wiskunde net zo min om waarheid of onwaarheid als in een schaakspel: men heeft in beide gevallen te maken met niets anders dan configuraties van symbolen waarvan de transformaties worden bepaald door een systeem van min of meer arbitraire conventies.'

woorden: het *andere*, het *op-zich* bevindt zich in het bewustzijn en het bewustzijn is gericht op het onopgehelderde object – het *zelf*. Het verschil tussen het andere en het zelf is *in* het bewustzijn gelokaliseerd, in een soort 'vergeten' van het bewustzijn. Het *andere* is verder onbepaald ('vergeten', afwezig). De reductie is een opening naar het andere en dus een opening naar het onbepaalde. Het onbepaalde is echter niet radicaal onbepaald (onbepaald op zich): het is het onbepaalde (het andere) *van* het zelf, het *behoort* dus bij het zelf. Het andere is slechts de andere 'kant' van het zelf die *in* het zelf niet zichtbaar is. Het zelf is dus van zichzelf verschillend door een onzichtbaarheid waardoor het met zichzelf in een relatie komt te staan als met een ander zelf (dit is de reflexiviteit van het zelf). Alleen door dit verschil met zichzelf kan het zelf met zichzelf worden geïdentificeerd en beschouwd als het zelf voor zichzelf. Ik zie dus het zelf alleen *als zodanig* voor zover het zowel hetzelfde als verschillend van zichzelf is. Het zelf kan alleen gezien worden doordat het wordt bewoond door een sfeer van onbepaaldheid en onzichtbaarheid. Daardoor blijft het zelf altijd op de één of andere manier onopgehelderd. Dit bewijst dat het andere een dubbele betekenis heeft: 1) het is de achtergrond waartegen het ding zich aftekent, het is dus *niet* het ding maar wat *uitwendig* aan het ding is; 2) naarmate het ding een *betrekking* heeft met wat het niet is, is het uitsluitend deze betrekking die het ding definieert *zoals het is*, deze betrekking bakent dus de grens af van zijn *inwendige* (van wat het consistentie geeft). Het andere, als het andere *van* het zelf (als het andere dat het zelf definieert) is dat wat maakt dat het zelf voor zichzelf zelf is. Het *andere* als andere van het zelf is dus het *zelf van het zelf* (de *grond* van het zelf, zijn diepste innerlijk). Het andere is dus *tegelijk* zowel uitwendig als inwendig aan het zelf, het uitwendige is tevens het inwendige van het inwendige. Het onbepaalde (het andere) is dus *tegelijkertijd* het onbepaalde *buiten* het bepaalde (van het zichzelf) en *in* het bepaalde (vanwege het verschil met het onbepaalde is het bepaalde bepaald, het onbepaalde is het verschil *binnen* het bepaalde). Het zelf wordt van *binnenuit* begrensd door het andere, het andere is het gat van afwezigheid *in* het zelf. Het (onopgehelderde) ding in kwestie draagt dus het onopgehelderde (het afwezige) *in* zich, maar het onopgehelderde is als *zodanig* ook *uitwendig* aan het opgehelderde. Door zich te *openen* naar het veld van het (onbepaalde) andere ontdekt de reductie het zelf (het niet opgehelderde ding) dat omvat wordt door het onopgehelderde (het zichzelf tekent zich af tegen de achtergrond van het andere) en het tegelijkertijd omvat. Het onbepaalde uitwendige onthult zich als het inwendige dat zelf onbepaald is (het andere hoort bij het zelf). *Het zelf van het zelf* (de kern van het zelf, dat wat maakt dat het zelf voor zichzelf een zelf is) is het *andere*. Anders gezegd, het *andere* is het *verschil* van het zelf met het zelf. De reductie als gebaar – werkwijze – is het verschillen van het zelf. zag Husserl zag dit niet doordat hij zich hield bij het zoeken naar iets waarneembaars – ongetwijfeld omdat er hier *niets* (letterlijk want er is *niets*) apperceptiëren⁴ valt. Hij stelde zich het andere, het

zelf van het zelf, voor als een telos die zich in het oneindige bevindt – voor altijd zonder eindige aanschouwing – die dienst doet als het Platoons *fundament*: het zelf van het zelf is de eeuwig *onzichtbare* holte waaruit het zelf (het ding) zijn rijkdom put (zijn kern). De fenomenalisering van het ding – de zuivering van de voorkant van het ding met betrekking tot het bewustzijn – is de verkenning van de *teleologie* van het bewustzijn. Hiermee valt de fenomenologie terug ondanks wat de reductie impliceert en gaat in tegen haar uitdrukkelijke bedoeling: ze blijft een metafysica – een vorm van Platonisme.

We kunnen de laatste stap van de metafysica zetten door de lijn door te trekken die zojuist naar voren is gebracht. We doen dit met deze vraag: 'Wat is fenomenaliseren?' Fenomenaliseren is nu maken dat het zelf zich *te buiten gaat* in het andere (het zelf voor het andere open stellen) om het andere in het zelf te laten binnengaan. Het *buiten* is het *binnen van het binnen*, het andere is het zelf van het zelf. Het zelf te buiten gaan is een terugkeer in het zelf.

We moeten ons best doen de *eenheid* van deze *dubbele beweging* te denken. Als het zelf te buiten gaan niet *tegelijkertijd* een terugkeer in het zelf zou zijn, zou er een eenvoudige doorgang plaatsvinden die onmiddellijk van het zelf zou leiden naar wat niet het zelf is – naar het andere in de zin van wat het zelf niet is. Er zou een eenvoudige rechtlijnige relatie (van punt tot punt) zijn van het zelf met wat het *niet* is. Als de terugkeer in het zelf niet *tegelijkertijd* het zelf te buiten gaan zou zijn, zou er op de zelfde wijze een eenduidig beroep op de onzichtbare grond van het zelf worden gedaan als een eenvoudig fundament (het Platoonse 'fundament' als oneindige rijkdom en altijd onttrokken aan het zelf). Dit beroep zou eveneens een *rechtlijnige relatie* (van punt tot punt) zijn van het zelf met wat het als zelf fundeert. In beide gevallen zou er geen fenomenalisering plaatsvinden, maar een sprong van het zelf in elk van deze respectievelijke 'gestalten' van het andere, van het ene *punt* naar het *andere*.

Want het zelf is slechts een ring, omcirkelend-omcirkeld door een inwendige dat zijn uitwendige is. Het zelf is de *ringvormige rand* waarvan inwendige (dat het inwendige is van het inwendige waaruit de rand bestaat) en uitwendige samenvallen. Juist *omdat* het uitwendige (het andere) het inwendige is van het inwendige (het zelf van het zelf) is het zelf het zelf. Juist dankzij dit samenvallen is de rand niets dan rand.

Voor het plaatsvinden van fenomenalisatie is het nodig om te vermijden dat er een *onmiddellijke rechtlijnige sprong* plaatsvindt van het ene punt (het zichzelf) naar een ander punt (één van de twee gestalten van het andere), want deze eenzijdige sprong zou neerkomen op de eenvoudige *vernietiging* van het zelf in het andere (als tegengestelde of fundament). De sprong moet dus zich *terughouden om vooruit te springen* (naar het uitwendige), anders gezegd wat zich naar buiten beweegt moet zich *naar binnen toe ombuigen* (naar achteren). De sprong mag zich ook niet *omkeren* om terug te springen (naar binnen

eraan geeft (Apperzeption): apperceptiëren is voor ons in een keer waarnemen.

4 We gebruiken deze term niet in de technische zin die Husserl

toe), als hij zich tenminste niet *terughoudt om* terug te springen om wat hem naar binnen (terug) voert *om te buigen* naar buiten (vooruit).

Het beeld van de sprong klopt dus niet. Het gaat om een soort sprong die zich *terughoudt te springen* terwijl hij zijn *best doet* om te springen. Het gaat er vooral ook niet om op de plaats te blijven (in een aarzeling die door niets kan worden doorbroken). Fenomenaliseren is dus een *dubbele beweging* uitvoeren met een ombuiging die tegelijk naar buiten en naar binnen is gericht, het is maken dat het uitwendige in deze beweging als het ware samenvalt met het inwendige van het inwendige, dat de *uitgang* naar het andere (als tegengesteld aan het zelf) de *ingang* naar het zelf van het zelf is (in het andere). Het is dus *tegelijktijd* de ring *afrollen* die het zelf is in het andere (het niet-zelf) en het andere (het niet-zelf) *oprollen* in de ring van het zelf. Het is ook de ring (het zelf) in het andere (het zelf van het zelf) *oprollen* en het andere (het zelf van het zelf) *afrollen* in het zelf. *Het afrollen moet tegelijk met het oprollen plaatsvinden*. Fenomenaliseren is een *dubbele beweging* voltrekken van *af- en oprollen*.

Daarbij kan het oprollen het *aan de ene kant* niet winnen van het afrollen, want dan zou er *niet meer het andere* zijn en dus geen zelf en het afrollen kan het aan de andere kant niet winnen van het oprollen, want dan zou *het zelf er niet meer* zijn (en dus niet het andere). Fenomenaliseren is dus een cirkelvormige beweging uitvoeren: de cirkel omvat een inwendige dat niet met het uitwendige samenvalt. In de dubbele beweging van de fenomenaliserende *houden op- en afrollen elkaar in evenwicht*, wat erop neerkomt dat *de dubbele beweging in geen enkel punt zijn einde vindt* en ook niet in een gegeven *einddoel*⁵. Het is een soort zuivere beweging waarvan de zuiverheid duidt op het gelijke gewicht van op- en afrollen.

Als de beweging *zuiver* is – als er evenwicht is tussen op- en afrollen –, dan kan men zeggen dat zij bestaat uit wederzijds een oprollen dat tegen een afrollen en een afrollen dat tegen een oprollen ingaat. De *zuivere* beweging van de fenomenaliserende is dus een *eenheid* van een beweging in een tegenbeweging. Anderzijds maakt de onbeëindigbaarheid van de dubbele beweging het onmogelijk om ooit een gegeven zijnde van te voren te fenomenaliseren. De dubbele beweging laat – als hij rigoureuze een oprollen is dat afrolt en een afrollen is dat oprolt – de ringvormige rand ontstaan – het zelf – waarvan het inwendige met het uitwendige samenvalt.

Bij deze voortbrenging is er een *geknars* van de beweging van afrollen (de uitgang) in de beweging van het oprollen (de ingang), dat wil zeggen een *verschillen* (dif-férance) van de beweging in zijn tegenbeweging en van deze in die. Uit dit geknars springen de zijnden op als door de dubbele beweging *uitgestoten vonkjes*. Anders gezegd, het zijnde *verschijnt* slechts als tegenwoordig (*gefenomenaliseerd*) als het zich uit de dubbele beweging *losmaakt*, als het zich *ervan afscheidt* als *zichtbaar schuim*. Het valt *buiten* de beweging van op- en afrollen en 'krijgt' zijn *eigen schittering* van de rand die de dubbele beweging in zijn schoot opwekt, in zijn geknars – zijn verschillen – als zijn

'kielzog' van licht. We moeten ons echter door deze uitdrukking niet laten misleiden.

Het geknars van de beweging in de tegenbeweging is dus een onzichtbaar spoor in het kielzog waarvan zijnden als *zichtbare* spatten opspringen. Het licht (dat wat zichtbaar maakt) is dus het wit van het schuim, de schittering van het vonkje, de zichtbaarheid van de spat, *het zichtbare spoor van het kielzog*. In deze zin kan men spreken van een 'kielzog' van licht.

Het kielzog is echter niet de spat, hetgeen wil zeggen dat het kielzog nooit als zodanig zichtbaar is (het is geen zijnde) en zijn zichtbaar spoor is dus zelf geen zichtbaar kielzog (het is dus onjuist om te spreken van een 'kielzog' van licht, daarom hebben we het woord tussen aanhalingstekens gezet). Het zichtbare spoor van het kielzog is het *oplichten* van de spatten, als zodanig verdwijnt het naarmate de spatten opspringen. Het licht laat zich pas zien door het oplichten van *wat is gefenomenaliseerd*, het is een spoor dat zijn eigen sporen uitwist: het is slechts *zichtbaar* – als zichtbaar spoor van het kielzog – op het moment waarin het *zich onzichtbaar maakt* in wat zichtbaar is (de spat)⁶.

Het 'kielzog' van licht, het zichtbare spoor van het kielzog, de rand die de dubbele beweging opwekt in zijn schoot door het plaatsvinden van het geknars is ook het zelf. Het gevolg is dat het zelf van het tegenwoordige zijnde niet met het tegenwoordige zijnde zelf samenvalt. We moeten een strikt onderscheid maken tussen de tegenwoordigheid van het *tegenwoordige* en het *tegenwoordige* zijnde.

Het zijnde is alleen zelf voor zichzelf voor zover het plaats vindt op de plek van de rand die omgeeft waardoor het is omgeven. Deze plek is de plek van *tegenwoordigheid*, die als zodanig in vieren wordt verdeeld door een dubbele bedreiging: verdwijning van het tegenwoordige zonder meer en zelfgelijke onvergankelijkheid. De plek van de tegenwoordigheid is een rusteloos verdwijnen opkomen van een dubbele trilling: zowel naar afwezigheid (afwezigheid, het andere van het tegenwoordige als het niet zelf) als naar het absolute andere van tegenwoordigheid (tegenwoordigheid van tegenwoordigheid, het andere als het zelf van het zelf). Deze dubbele trilling maakt de *volle* tegenwoordigheid *aan zichzelf* onmogelijk, omdat tegenwoordigheid zich altijd alleen tot zichzelf kan verhouden door bemiddeling van *het andere* van tegenwoordigheid (als het niet-zelf en als het zelf van het zelf). Correlatief daarmee is het gefenomenaliseerde zijnde nooit volledig tegenwoordig, maar wordt altijd al ondermijnd *van binnenuit* door een zekere onbepaaldheid. Dit is de trilling van de plek van tegenwoordigheid. De fenomenaliserende van het zijnde betekent dus *het tegenwoordig worden* van het zijnde, nooit de realisatie van een volheid van tegenwoordigheid waarin het zijnde *zuiver* tegenwoordig zou zijn. Als dat mogelijk zou zijn, zou het zijnde zijn vernietiging tegemoet gaan, want dit zou betekenen dat tegelijk *al het andere* zou moeten worden uitgesloten (hetgeen het zelf als zelf zou laten verdwijnen).⁷

5 Dit einddoel zou een centrum geven aan de beweging. Laten we niet vergeten dat een rechte lijn een cirkelomtrek beschrijft waarvan het centrum in het oneindige ligt (als grens van het eindige).

6 Misschien is de diepere betekenis van de schilderijen van J. Dubuffet de weergave van het zichtbare licht als dit zichtbare spoor – dat zijn sporen wist – van een onzichtbaar kielzog.

7 Misschien vindt de mystieke 'ervaring' plaats bij deze onmogelijke

De tegenwoordigheid (het kielzog van licht, of liever het zichtbare spoor van het kielzog) is slechts een onzichtbaar spoor dat zich inwendige en uitwendige als identiek heeft afgebakend. Het zichtbare spoor is het zichtbare spoor van het kielzog, dat doorgroeft wordt door het onzichtbare spoor dat omcirkelt wat haar omcirkelt. Alleen het onzichtbare spoor, dat omcirkelt wat haar omcirkelt, laat een *kielzog* na waarvan de *tegenwoordigheid* het *zichtbare spoor* is.

Als het uitwendige (het andere) niet tegelijkertijd het inwendige is (het zelf van het zelf) *verdamp*t het zelf; het wordt onzichtbaar, opgezogen door het andere. Door het afrollen van het uitwendige dat zich oprolt in het inwendige wordt de verdamping gestabiliseerd tot een *voortgaand proces* (zichtbaarheid, tegenwoordigheid) van verdamping.

Fenomenaliseren is dus een dubbele beweging doorlopen: een beweging van op- en afrollen, een beweging in een tegenbeweging. *Alleen* doordat er geknars is van de beweging van afrollen (van uitgaan) in de beweging van oprollen (van weer ingaan) ontspringen uit dit geknars *sintels, vonkjes, zichtbare spatten*, dat wil zeggen dingen die tegenwoordig zijn (tegenwoordige zijnden).

Het verschillen is het geknars van een oprollen in een afrollen. Het geknars is de spelruimte waar tegenwoordige dingen (spatten) komen te verschijnen. Dit is de laatste stap van de metafysica die steeds opnieuw overdacht moet worden.

De laatste stap van de metafysica moet onophoudelijk opnieuw overdacht worden. Dat wil zeggen: we moeten deze tot de onze maken, zorgen dat deze stap van de *metafysica* een *stap* wordt – een stap buiten de metafysica. De denkbeweging die 'we' hebben volbracht is de laatste stap van de *metafysica*. We hebben daadwerkelijk een *theorie* van de fenomenalisering geconstrueerd – in een taal die spreekt (tot het subject) over fenomenalisering. Van nu af aan is iedereen vrij deze theorie te weerleggen, te bekritisieren of toe te passen, ofwel om te zien of ze voldoet aan de algemeenheid die ze pretendeert, ofwel om ze toe te passen bij het fenomenaliseren (van iets). Zich deze gedachte eigen maken, is zorgen dat ze ook nog iets anders is dan een theorie. Het is dus de taal *omkeren*, als het ware zorgen dat boven de uitdrukking uit zich iets voltrekt dat *nergens* kan worden aangemerkt als aangeduide term. Deze gedachte denken is de zich eenvoudig uitdrukken taal verdubbelen met een *beweging* die zich niet laat substantiveren, met een beweging van afrollen *waarin* zich een tegenbeweging van inrollen inschrijft. Deze stap is – soms – al gezet in de dichtkunst, maar ook in het denken: in het denken van Heidegger.

Zeker, het denken van Heidegger – dit ook – kan worden onderworpen aan een *vertheoretisering*: iets kan de taal ervan *herhalen* en over het zijn als zijn spreken. Dit terwijl spreken *over* het zijn als zijn – met dit als *onderwerp* – absurd is als men de taal van Heidegger *letterlijk* neemt. Het zijn is immers geen zijnde, het kan dus nooit worden aangeduid. Niettemin 'gebruikt'

Heidegger het woord 'zijn' en dat is de oorzaak van het *misverstand*. Men begrijpt geen woord van Heidegger als men denkt dat dit woord iets betekent. Alle 'wegen' van Heidegger leiden naar wat (voor het traditionele denken) onmogelijk is. Proberen het onmogelijke te denken wil zeggen het 'zijn', letterlijk te denken als betekenisloos. Dit betekent niet dat men niet de vraag naar de zin van dit betekenisloze zou moeten stellen. Dit is de vraag naar de omkeringen die 'dit', wat niets betekent, vraagt van het denken dat aan de wetten van aanduidingen is gewend.⁸ Alleen een beweging die '*achter*' hetgeen waarnaar de woorden worden geacht te verwijzen langs gaat, constitueert de *ongehoorde* eigenheid van zijn vertoog. Niet de taal van Heidegger spreekt *over* het zijn, maar het zijn, dat geen zijnde is, spreekt *via* de taal. Het zijn wordt nergens verwoord, maar het *loopt door* alles heen. De beroemde Kehre van Heidegger, die hij na *Sein und Zeit* maakte, is niets anders dan dit en het is een gelukkige beslissing geweest, dat moet gezegd worden. Men kan niet op slag *de taal* laten spreken, haar los maken van het gezegde in dienst waarvan zij was gebonden. Het gaat erom in de taal een dubbele beweging van op- en afrollen in te voegen, als het ware maken dat het zeggen – het niet uitgedrukte – oprolt in zijn afrollen, zich verhuult in zijn onthulling. Deze dubbele beweging, die uiterst subtiel en steels is, kan heel goed niet worden begrepen, – *gevoeld* of ondergaan. We leven allemaal in een taal die niets anders doet dan iets uitdrukken, *inhouden* of informatie overbrengen. In de cultuur waarin we leven wordt onze relatie met de taal beheerst door het stilzwijgende *metafysische* begrip dat wij van haar hebben.⁹

De steelsheid (van het verhullen in het onthullen) die *speelt* achter wat de woorden van Heidegger uitdrukken, is de speelsheid van het zijn zelf, het zijn 'spreekt' – uit zich – via het vertoog van Heidegger voor zover het wezenlijke speelt door zich in zijn verhullen te onthullen. Het wezenlijke kan er slechts worden begrepen als het omzichtigte luisteren met de grootste zorgvuldigheid wordt beoefend¹⁰. We hebben zojuist het woord 'wezenlijk' gebruikt: betekent dit dat we in de val getrapt zijn en naïef de overheersing van het wezen weer hebben ingevoerd? Om te begrijpen wat we hebben willen *zeggen*, moeten we een beroep doen op de woorden van Heidegger zelf: *Wesen* (dat men op metafysische wijze met essentie vertaalt) is hier tegengesteld aan *An-wesen* (dat *niet domweg aanwezigheid* betekent) en *Ab-wesen* (dat *niet domweg afwezigheid* betekent): *Wesen* is aan- noch afwezigheid, het is het drijvende element, dat zich *overal en nergens* bevindt, dat het denken verontrust en in beweging zet. Het wezenlijke van de taal: Heidegger zegt *das Wesen der Sprache*, waaronder men niet de vorm – de

8 Het betekenisloze denken is niet hetzelfde als het tegengestelde denken van wat betekenis heeft. Dit tegendeel is nog altijd gebonden aan de orde van de betekenis. Het betekenisloze denken betekent zich tussen beide termen een weg banen van een alternatief dat tegelijk met het universum van de betekenis (van wat 'iets' betekent) wordt verondersteld.

9 Zie de Cratyles van Plato: 'Socrates: ... Beweer je niet dat de naam iets anders is, iets anders dan waarvan hij de naam is? Cratyles: Inderdaad.' (430a)

10 Zie hierover onze 'theorie van het lezen' in Textures nr. 5, lente 1969.

structuur – moet verstaan die de taal altijd stilzwijgend verheelt. *Das Wesen der Sprache* is dat wat zich in de taal altijd aan de uitdrukking onttrekt hoewel het – door zich te verhullen – tot de taal kan komen, in wat Heidegger *die Sprache des Wesens* noemt¹¹.

We moeten nog een woord zeggen over Heidegger en de vertalingen van zijn werk in het Frans. Het Frans leent zich slecht voor de buitengewone samentrekkingen van het vertoog van Heidegger: de vertalingen lopen altijd het gebaar – wanneer ze het hoofd moeten bieden aan verschillende problemen – de taal te *ontvouwen* en zo de beweging die eraan eigen is uit te wissen en haar voorbij te laten gaan aan het niveau van het uitgedrukte. Dit verklaart ongetwijfeld de geboorte van een hele Heideggeriaanse 'ideologie' in Frankrijk, die het denken *verplettert* tot de staat waarin het sinds tweeduizend jaar altijd is geweest: de staat van de metafysica. Het denken van Heidegger is *onbruikbaar* en *onaannemelijk*.

Deze uitleg was nodig voor wat we nu gaan proberen: het denken van de dubbele beweging van de fenomenalisatie via het lezen van enkele pagina's van *De onto-theologische staat van de metafysica (Die onto-theologische Verfassung der Metaphysik)*¹².

1) Laten we voordat we met het lezen beginnen, eerst nog enkele inleidende woorden geven: in dit essay gaat het erom te onderzoeken volgens welke onopgemerkte denkbeweging de metafysica ertoe komt de vraag naar de grondslag te stellen, zowel als zijn en als God¹³. Vanaf het begin schrijft Heidegger: 'Voor ons is de zaak van het denken (*die Sache des Denkens*) in voorlopige termen uitgedrukt (*vorläufig benannt*) het verschil als verschil (*die Differenz als Differenz*)¹⁴. *Die Sache*: dat is de 'zaak' van het denken, zijn twistpunt, zijn verschil, dat waardoor en waarvoor er denken is en waardoor en waarvoor het strijdt. Het verschil waarom het hier gaat is het verschil tussen zijn en zijnde. Door het zijn als grondslag te nemen heeft de metafysica zijn verschil uitgewist, zij heeft vermeden wat zich stelt: ze heeft niet het probleem van het verschil als zodanig als haar eigen zaak gehandhaafd.

Even verder licht Heidegger toe: 'Laten we wat zorgvuldiger het strijdige van de zaak (*das Strittige in der Sache*) beschouwen, het blijkt dan (*dann zeigt sich*) dat *zijn* altijd en overal wil zeggen (*Sein heisst*): het zijn van het zijnde, waarbij de bezittende vorm (genitief) moet worden gedacht als aanduiding van voorwerp (genitivus objectivus). Eerlijk gezegd spreken we niet zonder voorbehoud van een bezittende vorm die een onderwerp of voorwerp aanduidt, want de termen voorwerp en onderwerp zijn zelf ontsprongen (*sind entsprungen*) aan een bestempeling (*Prägung*) van het zijn. Eén ding is echter duidelijk: of men nu spreekt van het zijn van het zijnde of

het zijnde van het zijn, het gaat telkens om een verschil (*Klar ist nur, dass es sich beim Sein des Seienden und beim Seienden des Sein jedesmal um eine Differenz handelt*). Als gevolg denken we het zijn alleen zoals het is (*sachlich*)¹⁵ als we het denken in het verschil met het zijnde en als we het zijnde denken in het verschil met het zijn. Op die manier krijgen we het verschil op juiste wijze in het oog (*in den Blick*)¹⁶. Heidegger voorkomt dus een vergissing, de vergissing van de metafysica: men zou zich het verschil kunnen voorstellen als een aan het zijnde *toegevoegde relatie*. Deze toevoeging wordt aan het zijn toegevoegd zodra men denkt dat het juist het zijnde is dat is. Het verschil is niettemin geen toevoeging *aan het zijn*, want het zijn is het zijn dat het zijnde is. Dus, 'Hier of daar, overal waar we geloven de eerste te bereiken en er het verschil in brengen als voorgewende toevoeging, ontmoeten we al het zijnde en het zijn in hun verschil. Het gebeurt allemaal net als in het sprookje van Grimm *De haas en de Egel*'.¹⁷ We worden bedrogen door de list van de egel die voorwendt de haas te verslaan bij een hardlooptwedstrijd, maar stiekem op de aankomstplaats een door de haas niet van hem te onderscheiden andere egel zich laat verstoppen. Hij doet zelf alleen maar of hij rent en blijft op het beginpunt. De haas vindt altijd aan het einde van de baan een egel die roept 'ik ben er al', of hij nu de ene kant opgaat of de andere. Als we het verschil denken als een aan het zijn of het zijnde toegevoegde relatie, zijn we het haasje van de egel.

2) We zijn nu bijna in staat om 'de stap terug, die gaat van de metafysica naar zijn wezen' te zetten (*der Schritt zurück aus der Metaphysik in ihr Wesen*).

a) We moeten ons nog eens afvragen: 'Wat te denken van het verschil als het zijn evenals het zijnde elk op zijn manier *vanuit het verschil (aus der Differenz)* verschijnt? Als we op deze vraag een bevredigend antwoord willen geven, moeten we ons allereerst in het aangezicht van het ding brengen (*in ein sachgemässes Gegenüber*). Dit aangezicht opent zich voor ons als we een stap terug zetten. Want het is alleen dankzij het terugtrekken (*Entfernung*) hetgeen zowel betekent 'de afstand opheffen', dus toenaderen en 'een zich verwijderen dat ons los maakt') dat wat in onze nabijheid (*das Nähe*) is zich ons als zodanig geeft en dat de nabijheid voor het eerst voelbaar wordt (*kommt Nähe zum ersten Scheinen*)¹⁸.

We moeten goed op de beweging van de tekst letten en hem niet vervlakken door nabijheid op te vatten als een aanwezigheid bij zichzelf. Nabijheid gaat immers pas schijnen door een *Entfernung*, die een terugtrekkende beweging is, van verwijdering, *waarin* zich een beweging van toenadering inschrijft. Het nabije is *tegelijk* het in- en uitwendige, het is het andere (het verre) als zichzelf van het zichzelf (als nabijheid *in de nabijheid*). Alleen door de tekst van Heidegger letterlijk te nemen, neemt men de dubbele beweging in acht, denkt men haar *sachgemäss*.

b) Daarom vervolgt Heidegger: 'Door de stap terug maken we dat de zaak van het denken, het zijn als verschil, vrij van aangezicht tot aangezicht, geheel *vrij* kan

11 Hiertoe zie *Unterwegs zur Sprache*, Neske, Pfullingen, 1962.

12 Dit is het tweede artikel van *Identität und Differenz* (Neske, Pfullingen 1957) in het Frans vertaald in *Questions 1* (Gallimard 1968).

13 Zoals dit gebeurt in de *Metafysica* van Aristoteles, met een raadselachtige dualiteit die alle commentatoren voor grote problemen heeft gesteld.

14 *Identität u-Differenz*, blz. 37, Fr.vert. Blz. 282

15 Merk op dat Heidegger de uitdrukking 'zoals het is' vermijdt.

16 *Ibid.* blz. 53 vert. een beetje gewijzigd

17 *Ibid.*, blz 53-54; Fr.vert. Blz. 296-297.

18 *Ibid.* blz. 55, Fr. vert. blz. 298.

blijven van voorwerpen (*gegenstandslos*).¹⁹ We moeten *verdragen* daar te kijken waar geen voorwerpen zijn, te kijken zonder te kijken, het denken vrij te houden van elke gerichte blik (die omsloten is door dingen). Dat is het *Genüber* waarvan Heidegger spreekt.

c) Op dit punt gaat de omkering werken en moeten we de taal zich laten omkeren: het ongehoorde beluisteren, de tekst letterlijk nemen in de syntactische overschrijving die hij oproept zonder deze uit te drukken.

'We verliezen nooit het verschil uit het oog (*immer noch auf die Differenz blickend*), maar dankzij de stap terug laten we het de plaats innemen die gedacht moet worden (*und sie doch schon durch den Schritt zurück in das zu-Denkende entlassen*), we kunnen zeggen: het zijn van het zijnde wil zeggen (*Sein des Seiende heisst*): het zijn dat het zijnde is (*Sein, welches das Seiende ist*). Het 'is' spreekt hier *übergankelijk, markeert een overgang*²⁰ (*Das 'ist' spricht hier transitiv, übergehend*). Hier ontvouwt (*west*) zich het zijn op de manier van een overgang (*Überganges*) naar het zijnde. Het zijn verlaat daarbij niet telkens zijn plaats om naar het zijnde te gaan, alsof deze eerst zonder zijn was (*zuvor ohne das Sein*) en dan ermee herenigd kon worden (*von diesem erst angegangen werden*)²¹.

Heidegger zegt niet: het zijn is het zijnde, maar het zijn dat het zijnde is. Het 'is' spreekt *übergankelijk, 'übergehend'* (letterlijk: te boven, overheen, verder). We moeten oppassen niet de beweging te missen die zich *invoeft* in het ritme van de zin. De wending 'het zijn is het zijnde' wordt door het spel van de taal vermeden: het zijn dat het zijnde is. De klemtoon komt zo op het werkwoord zijn te liggen, het betrekkelijk voornaamwoord is een *scharnier*, een gewricht, dat wil zeggen *niets* (dus het zijn). Wat heimelijk speelt in deze uitspraak is dus het 'is het zijnde'. Het 'is' spreekt *übergankelijk*: het zijnde is de 'aanvulling' van het 'is'. Het 'is' is op de keper beschouwd een *zuivere beweging* van te boven en verder gaan. *Het zijn is een zuivere beweging van te boven gaan*, zowel bij als naar het zijnde toe. Dit wil niet zeggen dat het zijn zelf een zijnde zou zijn dat zijn plaats zou verlaten om naar het zijnde te gaan. Het zijnde is immers *aller-eerst* (*zuvor*) niet van het zijn gescheiden: er is niet 'ook nog' een zijnde – wij zetten 'ook nog' tussen aanhalingstekens omdat het helemaal niet om een tijdelijke *voorsprong* gaat, er is 'nog' geen tijd in de zin van een *eenheidsstroom* die van het verleden naar de toekomst is gericht.

Het zijn dat het zijnde is: het zijn, *zuivere beweging* van te boven gaan, *zuiver afrollen*.

'Het zijn gaat over (het) heen (*Sein geht über (das) hin*) terwijl het zich verwijderd, komt *onthullend* over (het) heen (*kommt entbergend über (das)*) over dat wat door een dergelijke overkomst (*Überkomnis*) eerst aankomt (*erst ankommt*) als dat wat vanaf zichzelf naar zichzelf het *onthulde* is (*als van sich her Unverborgenes*). De aankomst wil zeggen (*Ankunft heisst*): zich verhullen in het *onthulde*, zo *verhuld* blijvend worden, zijnde zijn (*sich bergen in Unverborgenheit: also geborgen anwähren: Seiendes sein*). Het zijn toont zich als *onthullend overkomen* (*als die entbergende*

Überkomnis). Het zijnde als zodanig verschijnt op de manier (*in der Weise*) van aankomst die zich *verhult* in de *onthulling* (*der in die Unverborgenheit sich bergenden Ankunft*).²²

Hier is denken de *fenomenalisering* vanuit het *niets*, dat wil zeggen vanuit het zijn. Dat blijkt als men de eerste zin leest in zijn dubbele betekenis: als men het *onbetekenende* leest waarbij de haakjes om het 'het' (*das*) staan. We moeten de *stoffelijkheid* van de tekst niet vergeten: het 'het' (*das*) wordt hier niet *domweg* opgevoerd vanwege een grammaticale noodzaak: *Sein geht über (das) hin, kommt entbergend über (das), was durch solche Überkomnis...* Het (het) staat tussen haakjes: het voegt zich in in de tekst maar rijst zich er ook uit op, maakt zich ervan los, het komt aan, *fenomenaliseert* zich, als een eiland omringd door betekenisloosheid. Zodra het (het) is *aangekomen* zijn de haakjes bij het wat (*was*) dat de betrekkelijke *bijzin* inleidt, niet meer nodig.

Het zijn 'is' een *zuivere beweging* van *bovenuit* en te *boven gaan* (door zich te *verwijderen*: *hin*). Het is echter ook '*tegelijkertijd*' *zuivere beweging* van *bovenuit* en te *boven komen* en als zodanig is deze *zuivere beweging onthullend*. De beweging van zich *afrollen* is *onthullend*, zij komt (naar ons toe). Door deze *afrolbeweging* gaat het zijn daar *bovenuit* en datgene te *boven* wat door een dergelijke overkomst *aankomt* (*an-kommt*) als dat wat vanuit zichzelf en naar zichzelf toe *onverhuld* is, het zijnde. *Bij* deze aankomst *verhult* de *afrolbeweging* zich in de *onthulling*. De beweging van zich *afrollen* *rolt* zich op. Het *oprollen* van het *afrollen* *brengt* de *onthulling voort* die het *onthulde* (het zijnde) laat verschijnen.

Het *onthulde* (*Unverborgenes*) komt dus niet voort uit de *afrolbeweging*, omdat het er *aankomt vanuit zichzelf naar zichzelf toe*. Het *komt* ook niet voort uit de *tegenbeweging* van het *oprollen*, want deze *tegenbeweging* is *ingeschreven in* de beweging: de *tegenbeweging* hoort als zodanig bij de beweging. De beweging is niet de *oorsprong* – de *grondslag* – van het zijnde. Daarom schrijft Heidegger in zijn tekst '*als*' en '*eerst*'. Door deze woorden *onderbreekt* Heidegger de beweging van de zin en geeft te verstaan dat het zijnde (het *onverhulde*, het *gefenomenaliseerde*) *opdoemt* uit de dubbele beweging als een *vonkje*, een *spat*. De overgang van de *zuivere beweging* (van *onthullen*) – waarin zich de *tegenbeweging* van *verhullen* *inschrijft* – naar het zijnde, de *fenomenalisatie*, is *inbegrepen* in de laatste zin: 'de aankomst wil zeggen: zich *verhullen* in de *onthulling*, zo *verhuld* blijvend worden, zijnde zijn.' De *onthulling* is de *rand* die *in* de beweging tussen het *op-* en *afrollen* is *ingeschreven*, het is wat wij het *geknars* hebben genoemd. In deze *rand*, waarbij de beweging *verborgen, verzegeld* is, *licht* een licht op dat *verlicht* wat er te zien is. Het *onthulde* (*Unverborgenes*) *springt* eraf als een *sintel* van de dubbele beweging, uit zichzelf voortkomend en naar zichzelf toe gaand, zonder *oorsprong*.

Dit blijft *onbegrijpelijk* en slaat *nergens* op, als men bij het *overdenken* zich geen *rekening* geeft van de *buitengewone verdaaiing* van een *afrolling* die is *ingeschreven* in een *oprolling*, zodat men niet de *gedachte vasthoudt* van een beweging die zichzelf van *binnenuit*

19 Ibid. blz. 55-56, onze cursivering

20 Onze cursivering

21 Ibid. blz 56

22 Ibid. blz. 56

tegenwerkt. De tekst van Heidegger probeert ons ons deze dubbele rekenschap te laten geven door de samen-trekking van tegengestelde termen in dezelfde beweging, in de beweging van de zin: 1) het inschrijven van het oprollen in het afrollen (Sein geht über (das) hin, kommt entbergend über (das)...) 2) opschorting door het (het), hernemen door het 'wat', cesuur door het 'eerst als', 3) doordringing van het verhullen in het onthullen (in de uitdrukking: *sich bergen in Unverborgenheit*) 4) tegenoverstelling van het verhulde (van wat verdwenen is, van wat vervluchtigd is en *er niet meer*) en wat blijvend wordt, ingaat in de onveranderlijkheid (*also geborgen anwähren*). Laten we proberen het hier samen te vatten: de beweging van het afrollen (van het te boven en bovenuit gaan door zich te verwijderen) rolt zich op en het oprollen van het afrollen fenomenaliseert. Het zijn maakt zich zijnde voor zover het zich in zijn afrollen oprolt. Dat is het *inschrift*, het *spoor*. Het zijnde is het vonkje dat opspringt uit de dubbele beweging van het op- en afrollen. Het zijnde fenomenaliseert zich als het zichtbare spoor dat voortkomt uit het geknars van de beweging binnen in zichzelf. *Doordat* het zijn zich oprolt door zich af te rollen, is het verhullen van het zijn (zijn oprollen) onthulling van het zijnde door het zijn. De onthulling van het zijnde door het zijn is de verhulling van het zijn. De fenomenalisering is de beweging van het oprollen van het afrollen. De beweging van het afrollen fenomenaliseert met andere woorden door zich op te rollen. Het verschillen (dif-ferance) is slechts de beweging van zich afrollend oprollen. De beweging van zich afrollen verschilt van zichzelf omdat zij zich oprolt.

Het ligt voor de hand dat een dergelijke dubbele verdraaiing van het denken een dubbele verdraaiing aan de taal oplegt. We moeten oppassen de beweging niet *teveel* te ontvouwen, haar niet te mishandelen door haar te tonen. De beweging kan alleen in een *theoretische* taal worden verwoord. We moeten ons best doen haar te laten *doorgaan* 'achter' het uitgedrukte, door de woorden mee te dragen in dezelfde dubbele beweging, tot aan de grens van het onbetekenende.

Zo'n gedachte is in wezen subtiel, men verliest haar zodra men haar denkt te hebben gegrepen. Met dit essay zijn we misschien wel vastgelopen, we zijn er zelfs niet zeker van. Er is maar één manier om zich de gedachte eigen te maken, om haar 'organisch' *aan te voelen*, dat is haar steeds opnieuw te hernemen.

Om zich deze gedachte eigen te maken, moet men haar vasthouden met alle duizeling die ze met zich mee brengt, het zijnde is niet meer domweg het op zich bestaande zijnde, dat er altijd al was, *arche* en *telos* van het denken.

Deze boom die ik zie, is alleen in *tweede instantie* een rustige en onbeweeglijke vorm, die mijn blik weerstaat. Deze boom is een *vonkje niets* – niet stoffelijk of geestelijk – die ontspringt aan het onhoorbare knarsen van twee onzichtbare bewegingen.

Laten we de tekst van Heidegger weer vervolgen om zo mogelijk onze gedachten wat meer zekerheid te geven.

'Het zijn in de zin van onthullende overkomst en het zijnde als zodanig in de zin van zich verhullende aan-

komst, voltrekken zich (*wesen*) als (zijnde) die welke zo van elkaar verschillen (*als die so Unterschiedenen*) vanuit het zelfde (*aus dem Selben*), het onderscheid. Dit verschafte allereerst het tussen en houdt het uit elkaar (*Dieses vergibt erst und halt auseinander das Zwischen*). Hierin zijn over- en aankomst naar elkaar toe gehouden en uit elkaar naar elkaar gedragen (*worin Überkommnis und Ankunft zueinander gehalten, auseinander zueinander getragen sind*). Het verschil (*die Differenz*) van zijn en zijnde is, als onderscheid van overkomst en aankomst, de *zich verhullend-onthullende strijd*²³ van beide (*der entbergend-bergende Austrag beider*). In de strijd heerst een oplichten (*waltet Lichtung*) van wat zich verhullend sluit (*des sich verhüllend Verschliessenden*) en dit heersen geeft (*vergibt*) [het zijn] weg het buiten en aan elkaar (*das Aus- und Zueinander*) van de over- en aankomst²⁴.

De eerste zin noemt het *onderscheid* dat wij hebben vertaald met *Dif-fraction*. Het zijn *als* onthullende overkomst, het zijnde *in de zin van* aankomst die zijn voltrekking verhuult '*als zij die zo verschillen vanuit het zelfde, het onderscheid*'. Het *onderscheid* is dus zowel het knarsen (het verschil) tussen op- en afrollen van de dubbele beweging en het onderscheid van de dubbele beweging 'binnen zichzelf' die het tussen-beide *geeft* dat aan- en overkomst loskoppelt (en *los koppelt*). Het *zelf* is zo *tegelijk* de eenheid van de dubbele beweging en de *rand* die is ingeschreven in de *holte* van de dubbele beweging tussen op- en afrollen. De rand 'komt voort' uit het onderscheid van de dubbele beweging, zij is de helderheid (de aankomst die zich verhuult, het zijnde als zodanig) die is *losgekoppeld* van de duisternis (de onthullende overkomst die het zijn is). Het *tussen-beide* zelf is op zijn beurt de *dubbelheid* van de beweging, ingeprent (*imprimé*) in de beweging 'tussen' op- en afrollen en de *loskoppeling* van over- en aankomst. De aan- en overkomst worden buiten en naar elkaar toe gehouden doordat het tussen-beide *in de* beweging is ingeschreven – in de *dubbelheid* van *dezelfde* beweging. Het tussen-beide is de rand, het geknars van de beweging die, de over- en aankomst van elkaar en voor elkaar trekt.

Het onderscheid is vervolgens het verschil tussen zijn en zijnde: het verschil is de wanklank (het verschillen, dif-férance) in de beweging van op- en afrollen en het verschil van de fenomenaliserende beweging met zijn gefenomenaliseerde spat. Het verschil is echter ook, voor zover het binnen de beweging zit, beweging van naar buiten dragen (van wijking, *Austrag*) die het ver- en onthullen toont (*étale*). De strijd (*l'étale*) is ver-onthullen, hij schrijft de onthulling mede bij *in* de verhulling, maar hij opent ook de oplichting (*Lichtung*) die het licht geeft. Het licht is niet meer het eerste, het is gelijktijdig aan wat het oplicht (het zijnde) en het oplichten wordt tegelijkertijd opgelicht door wat zich sluit en zich ver-sluiert (het zijn, de beweging).

Dus *doordat niets* (het zijn) zich oprolt in zijn afrolling geeft het een terugslag, door een soort hoek in de beweging, en springt de spat (het zijnde) op – 'rolt af' – *als het opgerolde niets*. Het zijnde *is* niets, het is een *opgerold niets*.

23 Richir heeft hier *étale*, in de betekenis van rustpunt tussen de getijden. *Austrag* betekent echter eerder strijd of vonnis (vert.)

24 *Ibid.* blz. 56-57

Het zijnde is afgesloten als het 'eenmaal' is verschenen, de open plek (de rand, het geknars): het blijft het licht *en* de spat, het zijn *en* het zijnde, de gehele *ruimte* van de metafysica (de gezichtsruimte).

Deze *duizelingwekkende* gedachte zou van Parmenides geweest kunnen zijn.

Dit wil Heidegger ons in elk geval onderhands laten geloven in zijn lezing getiteld '*Het einde van de filosofie en de taak van het denken*'²⁵

Parmenides schreef in zijn gedicht:
eukuklos alétheiè

hetgeen Heidegger vertaalt als: 'De welgeronde onverborgenheid' (*Die gut gerundete Unverborgenheit*). Is het zichtbare – het zijnde *in zijn zijn* – dat in de oplichting (*die Lichtung*) opkomt, de volmaakte cirkel die gesloten wordt door de terugslag in de beweging van op- en afrollen? Hieronder zullen we pogen de gedachte te *beschrijven* die probeert het *opgerolde niets* voort te brengen.

De gedachte van fenomenalisering is *in wezen* (*wesentlich*, van nature) vluchtig. Misschien is er wel niets dat spreekt via wat net is beschreven.

Wie bij deze gedachte 'in de buurt' wil komen, haar in zijn organen wil voelen, krijgt de ervaring van het *verlies* van taal. Wanneer deze gedachte zichzelf heeft opgeheven – als zij zich heeft opgerold – blijft er maar één *theorie* over: een opgerold niets. Wanneer deze gedachte zichzelf heeft verloren, of ervan terugkeert naar de metafysica, weet men toch dat de metafysica *totaal geen betekenis meer* had op het moment dat men door deze gedachte was bezeten. Deze gedachte verliezen wanneer men door haar bezeten is geweest, is dus het niets (het opgerolde) binnengaan, in het zuiver betekenisloze. Anders gezegd men heeft nooit *zeggenschap* over de betrekking tussen het denken en het denken van de fenomenalisering. Het *omgekeerde* is eerder het geval: het is de fenomenalisering die de betrekkingen met het denken regelt²⁶. *Gezien* vanuit de gedachte is de fenomenalisering in wezen *heimelijk*: zij speelt zich af los van elke bepaaldheid – van elke begripsdefinitie die haar zou kunnen begrenzen binnen de kring van het begrip. Deze kring is precies het opgerolde niets, de *zichtbaar geworden* gefenomenaliseerde sintel. Haar steelsheid laat haar ontsnappen aan elk gezag, ze is steeds op de vlucht. De gedachte die met de fenomenalisering in verband staat kan zich dus alleen *in overeenstemming brengen* met een vlucht, dat wil zeggen zijn blijvende achterstand inhalen. De achterstand inhalen kan niet betekenen 'iets' inhalen dat wegvlucht. De fenomenalisering zou in dat geval immers een iets zijn, een theorie – een 'nieuwe' metafysica die onaanvaardbaar zou zijn in die zin dat ze zich nooit in de ogen van de oude zou kunnen

rechtvaardigen – , een opgerold niets. Iets inhalen betekent immers dat men *sneller* moet gaan dan de vlucht. Het inhalen kan echter niet *sneller* gaan dan de vlucht. Anderzijds heeft het nog minder zin om te zeggen dat men zoveel *langzamer* moet gaan dan de vlucht om de noodzakelijke afstand tot het uitzicht te bewaren. Dat zou erop neerkomen de fenomenalisering aan te passen aan een theorie die daar aan de blik is gegeven. De achterstand inhalen betekent dus *van de mogelijkheid van een blik afstand doen* door de snelheid van wat inhaalt te *regelen* naar de snelheid van de vlucht. Of liever gezegd, omdat de vlucht niet de vlucht van 'iets' is, dus *zuivere* vluchtbeweging, is de achterstand inhalen het inhalen *in overeenstemming brengen* met de vlucht. De vluchtbeweging in het midden brengen door haar strikt in evenwicht te brengen met de beweging van het inhalen. Zo voltrekt zich een opmerkelijke omkering. Het denken (dat ziet) dat op de vlucht is, is in dit inhalen zelf en de vlucht van de fenomenalisering laat de vlucht van het denken opkomen. Door zich in overeenstemming te brengen met de fenomenalisering voltrekt het denken een dubbele beweging – een beweging die opgewekt wordt door een tegenbeweging – welke de beweging van de fenomenalisering zelf is. *De daad van het zich in overeenstemming brengen met de fenomenalisering is dus voor het denken het denken van de fenomenalisering zelf*. Ze fenomenaliseert zich in een beweging van op- en afrollen en als ze is gefenomenaliseerd *verliest* ze zich, een opgerold niets. Als ze verloren is, is ze slechts een theorie die totaal geen betekenis meer heeft: een op zich bestaande sintel. Om zich deze gedachte eigen te maken, om zich te meten aan de vlucht van de fenomenalisering, blijft er een zekere 'kunst van het denken'²⁷ en ook de dichtkunst, dat wil zeggen een zeker omgaan met de taal. In de dichtkunst rolt de taal zich op door zich af te rollen. De dichtkunst is een afrolling die zichzelf verovert *tegen* een oprolling, de taal volgt zijn natuurlijke neiging en rolt zich op, dat is expressiviteit. Dichterlijk denken – 'schrijven' – is tegen deze natuurlijke oprolling ingaan, de taal als het ware laten *spreken* boven het uitgedrukte uit en er overheen.

Deze gedachte denken betekent de taal *bewaren* tegen zijn verlies in de uitdrukking, het is de taal *openen* voor het andere *tegen* zijn wezenlijke neiging in zich te sluiten. Het is dus de taal 'omkeren', zijn opening *in* zijn afsluiting laten spreken, de taal zelf fenomenaliseren. Dit is 'niets anders' dan de dichtkunst.²⁸

april 1969-februari 1970.

25 Communicatie in het symposium over Kierkegaard, georganiseerd door de Unesco in 1964, gepubliceerd in Kierkegaard vivant, Gallimard coll. 'Idées' 1966. De Duitse tekst is onlangs gepubliceerd in Zur Sache des Denkens, Niemeyer 1969, blz. 61-80.

26 Dit is een andere verwoording van de beroemde Kehre van Heidegger.

27 'Kunst van het denken' die werd ingeluid door Heidegger en die wij hier op gang proberen te brengen.

28 Ik denk vooral aan de dichtkunst van Max Loreau zonder welk dit essay nooit het daglicht zou hebben gezien. In deze zin kan deze tekst dienen als een inleiding tot Cerceaux 'sorcellent' (Parijs, ed Galerie JeanneBucher 1967) en ongetwijfeld ook tot zijn twee andere poëtische tekstendie tot nog toe zijn verschenen: Guette vaquant Mouette (Textures nr. 1 april 1968, Zijn positie aan de Universiteit van Brussel heeft hem ertoe gebracht zich te verbergen achter een pseudoniem. Zijn recent ontslag van de universiteit maakt de vermomming echter overbodig) en Phos o Phos Euphorie (Phantomas 78/82, december 1968).